

JOHAN HUIZINGA:

Johan Huizinga a Cooperation Intellectuelle üléseinek legszorgalmasabb résztvevője. Egyetemi tanár Leydenben, a holland akadémia történelem-filológiai osztályának elnöke. Művelődéstörténész, ennek vallja magát, erről tesznek tanúságot művei: *Erasmus, Wege der Kulturgeschichte, Herbst des Mittelalters, Holländische Kultur des 17. Jhts* stb. De elsősorban a szellem jelentősége érdekli a történelemben és a jelenben egyaránt. Az anyagi erők szerepével (pl. gazdaságtörténet) nemigen foglalkozik. Nem tagadja meg őket, csak éppen fontosságukban kételkedik. Ha a mult arculatát keresi, a költészet, a képzőművészet ütőerén tartja kezét. Még sehol másnál nem láttam, hogy egy történész ily komolyan keresse szerelem-analizise segítségével a korok uralkodó tüneteit. Itt jutunk el Huizinga *íróságához*, nagyságához. Nem a szavak zenéjében, nem a megfogalmazás nagyszerűségében rejlik ereje, de a meglátásban, a felismerésben. Stílusa telítve van idegen szavakkal, klasszikus görög és latin kifejezések mellett felhasználja a nyugati nyelvek majdnem valamennyiét. Mintahogy súlyos köze van a spanyol, olasz, francia, angol, német műveltséghez. Európéer és tisztában van helyzete komolyságával és kötelességével. A legutóbbi munkája: *Im Schatten von morgen* napjaink állapotával foglalkozik. Nem «krízisirat» ez, nem unalmas siránkozás Európa jövője felett. Szembenéz a tényekkel, leméri jelentőségüket. Súlyos, elítélő bírálatot mond. Azért, mert mint könyve előszavában külön ki is emeli, optimista. Egyéb írásaiban is foglalkozik mai problémákkal. Az amerikai szellemről írott tanulmánya kitűnő. Sőt úgy érezzük, hogy nem a történetírás az igazi feladata, hanem a korunk szellemiségének irányítása. A jövő lehetőségeit, útjait keresi. A történelmet csak nyersanyagnak használja fel, összehasonlításra, hogy korát tisztábban, hagyományaiban lássa. A történelem az élet tanítómestere, tanítja egy latin mondás. Nos, Európászerte ott állnak a napi politika mezején, de felülemelkedve köznapi jelenségein, a történetírás nagy mesterei. Mint a szellem emberei állnak őrt, harcolnak a jövőért. Huizinga professzor a legelső sorból való.

HŐSISÉG.

Fejezet a szerző «A reggel árnyékában» című művéből.

NEM AZT jelezték Nelson zászlóin Trafalgar előtt: «England expects that every man will be a hero», hanem: «England expects that every man will do his duty». 1805 táján ez elég volt. Nem is lehetett többről szó. A Thermopylaenél elesetteknek is elég volt, akiknek sírkövén a valaha költött legszebb, halhatatlan sorok állnak:

*Itt fekszünk, vándor vidd hírül a spártaiknak,
Hogy hűn hajtottuk végre parancsaikat.*

A jelen idők aktív állampártjai mindama hatékony eszmékre és nemes ösztönökre hivatkoznak, amelyekről Trafalgar és Thermopylae már bizonyítást tettek: fegyelem, szolgálat, hűség, engedelmesség, áldozatkészség. De ez a szó, kötelesség, nem elég nekik a megmozduláshoz, felvonták hát a heroizmus zászlóját. «Fasizmus elve a heroizmus, a polgárságé az egoizmus». Ezt olvashatta az ember azokon a választási plakátokon, melyek az 1934-es választásokon Itália házainak falát beborították. Egyszerűen és beszédesen, mint egy számtani egyenlet. Elintézett dolog és tantétel.

Az emberiségnek minden időben szüksége volt a magasabb emberieség víziójára, az emberi erőnek és a hatványozott fokú bátorságnak a víziójára, hogy támaszra találhasson az élet nehéz harcában és hogy bizonyos tettek nagyságát megmagyarázhassa. A mitikus gondolkodás a megvalósított nagyságot az emberfeletti szférába helyezte. A hőroszok félistenek voltak: Heraklesz, Theseus. Még Hellas virágkorában átvitték a fogalmat közönséges halandókra: a hazáért elesettekre és a zsarnokölőkre is. De ezek mind halottak voltak. A heroikus eszme lényege a halottkultusz volt. A hőrosz fogalom a megboldogult fogalma mellett állott, közvetlen közelében. Csak később és akkor is tulajdonképpen retorikában vitték át, itt-ott élőkre.

A keresztény gondolkodásban a hősiesség eszméjének a szentségéhez viszonyítva el kellett halványodnia. A feudális idők nemesi életfelfogása a lovagiasság eszméjét emelte a heroizmus összes megnyilatkozásai magaslátára: a nemes szolgálat, keresztényi kötelességérzettel párosulva. A gótikus vízió aztán a régi hősiességről való emlékeit, a neuf preux rendszerében, mint egy kártyajáték figuráit formulázta meg.

A reneszánszsal a felsőbb emberinek egy újabb elképzelése támadt az európai gondolkodásban. A hangsúly inkább a szellem értékeire és az e világban való forgolódásra kerül. A *virtuoso*-ban és a *uomo singulare*-ban a bátorság csak egy erény a sok közül, az önfeláldozás már nem uralkodó vonása és siker a fődolog. A spanyol Baltasar Gracián ezt a magatartást még a XVII. században is a *heroe* szóval jelöli meg. Azonban ugyanebben a században a francia hőrosz szó új csengést kap. A francia szomorújáték a heroizmus vonásait a tragikus hős vonásaihoz köti, miközben a politikai hősnak imádása feloldódik a pompázatos dekoráció és a retorika fényében.

A XVIII. században a nagy ember fogalma ismét módosul és elveszti egységét. Racine hősei most Voltaire hőseivé válnak, akik kizárólag kulisszák között élnek. A feltörő demokratikus gondolat ideáljának képét a római polgári erények régi alakjában keresi. A felvilágosodás, a tudomány és emberiség szelleme az ideál megvalósulását a *zseniben* találja meg, mely — ismét más árnyalatban mint a reneszánsz *virtuoso*-ja — a heroikus vonásait viseli. A bátorság dühös cselekedete a zseni fogalmában nem áll előtérben. De a feltörő romantika egy újabb hőstípust fedez fel, a germán és kelta hőseket, ez a típus mint szellemi érték, rövid időn belül háttérbe fogja szorítani a görög alakokat. E képzetnek archaizmusa, bizonytalansága, féltelensége és komorsága óriási szuggesztív varázst gyakorolt arra a lélekre, mely mindenben az ősök felé fordult. Különösen megjegyzendő, hogy a modern heroikus fantáziája hangja háromnegyed részben a hamis és mégis olyan fontos Osszián-költészetben pendült meg.

A XIX. század egész folyamán a heroizmus elképzelése csak nagyon kis méretben volt az *utánzás* tárgya vagy a követés ideálja. A lovag-ideálban hangosan felcsendülő «legyetek olyanok, mint ez», annál halkabban szólott a tömegben, minél inkább a történeti múltban való elmélyülés eredményévé vált a hősök képe. A germán hősök képe a professzorok agyában született meg, akik a régi költészetet és történelmet anélkül ismertették meg, hogy saját életük alakításában Siegfriedet és Hagent ideáljukká tették volna. A XIX. század szelleme, ahogy azt az utilitarizmusban, polgári és gazdasági szabadságban, demokráciában és liberalizmusban, kifejezve látjuk, kevésbé hajlott emberfeletti normák felállítására. Mégis a heroikus ideál újabb fejlődést ért el, mégpedig angol-szász formában.

Byron fergetegének már vége volt, mikor Emerson felvette a tollat. Az ő fogalma szerinti hősiesség csak kis méretben jelent reakciót korának szellemével szemben. Művelt, optimista, elegáns ideál ez, amely nagyon jól összeegyeztethető a haladás és szelidség eszméjével. Dacosabban szól Carlyle, de az etikán s a kulturális értékeken nyugvó erős hangsúly nála is megvonja a hős képétől a vad erőszaknak és a minden veszéllyel szembezállásnak vonásait. Az ő *hero-worship*-jét általában alig lehet bösz prédikációnak, vagy pedig egy kultusz megteremtésének nevezni. Az angol-szász életművészet, ahogy Ruskin és Rosetti megfogalmazták, hathatósan segített elő oly heroikus ideált szolgáló, fővonásaiban irodalmi hódolatot, mely a megkívánt társadalmi korlátozásokkal könnyen volt összeegyeztethető.

Jakob Burckhardt, aki korának tökéletlenségeit mélyebben látta és élesebben ítélte el, mint bárki más, a reneszánsz emberének megfogalmazásához csodálatosképen nem használta fel ezeket a fogalmakat mint: heroikus és heroizmus. Az emberi nagyság új vízióját jelentette ez, mely a romantika zseni-fogalmát szenvedélyesebb vonásokkal gyarapította. Burckhardt csodálata a bösz cselekvő-erő s az egyéni élet önelégült jellege iránt, szöges ellentétben állott a demokrácia és a liberalizmus minden ideáljával. De mégsem dicsőítette ezeket sohasem mint erkölcsi vagy politikai programot. A magányos individualista így értékelte alá korának általános állásfoglalását. Burckhardt az energia minden csodálata mellett túl esztétikus gondolkodó volt ahhoz, hogy a gyakorlati heroizmus modern ideálját megalkothassa. De egyszerűsége túl kritikus is, hogy a heroizmus fogalmával elválaszthatatlanul összefüggő mitikus és kultikus elemnek szabad teret engedjen. Ha *Weltgeschichtliche Betrachtung*-jában a «történeti nagyságról» beszél, mindig «a nagy individuum» megjelölést használja s nem a hősiesség terminológiáját.

Egy ponton azonban e fogalom újabb értelmezését egyúttal elő is készítette: a nagy individuumnak — azzal a képpel való megegyezésében, mely képet a reneszánszból merítette — az etika törvénye alól való valóságos feloldódást tulajdonít, anélkül azonban, hogy ezt bölcséleti úton értelmezné.

Nietzsche, ki Burckhardtnak volt tanítványa, a legmagasabb emberi értékről alkotott elképzeléseit merőben más szellemi kérdésekből fejlesztette ki, mint amelyeket mesterének nyugodtan szemlélődő szelleme valaha is ismert. Az élet értékében való tökéletes megrendülés után jutott el Nietzsche ahhoz, hogy hős-ideálját kihirdesse. Oly szférában alakult ez ki benne, melyben a szellem mindent, ami állam-rendet és társadalmi együttélést jelent, messze maga mögött hagy: a fantasztikusan látónak nem államférfiak és miniszterek, hanem költők és bölcsék részére megfogalmazott elképzelése.

Tragikus íze van annak, hogy a hősi ideál elfajulása a Nietzsche filo-

zófiáját kísérő felületes elragadtatásnak abból a hullámveréséből indult ki, mely az 1890-es években széles körökben terjedt el. A költő-filozófus gondolata, mely kétségbeesésben született meg, eltévedt az utcán, mielőtt a letisztult gondolkodás csarnokait illette volna. A századvég tucat-embere úgy beszélt az übermenschről, mintha a nagybátyja volna. Nietzsche gondolatának ez a korszerűtlen vulgarizálódása kétségkívül kezdete annak a szellemiségnek, mely most a heroizmust programmá és jelszóvá avatja. A hősiség fogalma emellett oly meglepő elváltozást hozott, hogy mélyebb értelme teljesen elsikkadt. A hős neve, ha a retorikában ez alatt élő személyeknek ki is jutott, alapjában véve mindig oly megtiszteltetést jelentett, mely ép úgy, mint a «szent» elnevezés, csak halottakat illett. A hála díja, melyet élők adományoztak holtaknak. Nem azért indult el valaki, hogy hős legyen, hanem hogy kötelességét teljesítse.

A népszerű despotizmus különböző formáinak uralomrajutása óta a «heroikus» beszéd tárgyává lett. A heroizmus programmpont. Sőt új morált akar jelenteni, mert oly sokan gondolnak arra, hogy a régít már nem használhatják, vagy szükségük sincsen rá. Dőreség lenne, ha ennek a szellemi iránynak értékét minden további nélkül tagadnánk. Meg kell vizsgálnunk valódiságát és tartalmát. A heroikus iránti elragadtatás a legbeszédesebb jele annak a megismeréstől és megértéstől a közvetlen élmény és tapasztalás útjára való eltolódásnak, melyet a kultúrkrízis magjának nevezhetünk. Magának a tettnek dicsőítése mint olyan, a vizsgáló erőnek az akaratra gyakorolt erős ingerek által való megtévesztése, eszme elködösítése tetszetős ámitások segítségével, mindezek olyan komplikációk, amelyek antinoetikus élet őszinte ismerője számára a heroizmusnak éppannyi önigazolását tartalmazza. Az olyan heroikus beállítottság pozitív értékét, melyet az állam javára a tekintély szisztematikusan mozdít elő, el kell ismerni. Amennyiben a heroizmus magasabbrendű személyi öntudatot jelent, mely arra hivatott, hogy valamely általános feladat megvalósításában az összes erők latbavetésével az önfeláldozásig menően közreműködjék, oly beállítást jelent, melyre minden időknek szüksége lehet. Emellett a hősiség fogalmában jelenlevő költői tartalom kétségkívül nagy értéket jelent. A cselekvő egyén általa mindama feszültség és exaltáció részesévé lesz, melyben nagy dolgok születnek.

Nem kétséges, hogy a modern technika azáltal, hogy az életet és a mozgást egyidejűleg annival biztosabbá tette, a mindennapi bátorság szintjét erősen emelte. Mennyire megrémülne Horatius, ki a hajózást mint istenkísértést énekelte meg, valamely repülőgép vagy tengeralattjáró láttán. A lehetőségek egyúttal a készséget is megnövelték, hogy valamely intenzív veszélynek minden habozás nélkül kitegyék magukat. Az aviatika fellendülése és a heroikus ideál kiterjedése között minden bizonnyal megvan az összefüggés. Nem kétséges, mely téren valósul meg ez az utóbbi a legtisztább formában ott, ahol erről nem beszélnek, tehát a légi és tengeri forgalom szolgálatában.

A heroizmus korlátokat tör. Szükséges, hogy e világon a korlátokat időnként áttörjék. Itt ismét azokra a gondolatkörökre bukkanunk, ahol ítéletünk antinomikusan meghatározott marad. Senki sem kívánhatja, hogy a dolgok minden szempontból azokon a síneken gördüljenek tovább, melyekre őket a tökéletlen törvények és még tökéletlenebb erkölcsök helyezték. Heroikus megmozdulás nélkül nem történik meg a niceai zsinat, a Merovingok elűzése, Anglia meghódítása és megalapozása, a reformáció, Hollandia felkelése és a szabad Amerika. Azon fordul meg minden, *ki és hogyan* lép közbe és

mire hivatkozik. Terapeutikus értelemben azt mondhatjuk: könnyen lehetséges, hogy korunknak szüksége van heroikus eszközökre, de azzal a feltétellel, hogy ezeket az igazi orvos helyes módon veszi igénybe.

Ez a kép aztán a heroizmusnak más szemléletét is megmutatja. A korunk szüksége van erre a színpadra, éppen mert erőtlén. A hősiesség dicsőítése már önmagában véve is krízis jelenség. Azt jelenti, hogy a szolgálati feladat és kötelességteljesítés fogalmaiban immár nincs oly megkövetelhető erő, mely a nyilvános energiát aktiválni képes lenne. Ezeket a fogalmakat fel kell erősíteni hangszóró segítségével. Meg kell szólaltatni őket, esetleg fel is kell nagyítani.

Ki által, miért és hogyan? A politikai hősiesség értékét a cél tisztasága és megközelítésének módja szabja meg. Amennyiben ez Thermopylaevel és a Nibelungokkal való asszociálást megérdemli, abban az esetben homlokegyenest ellenkező-módra szembehelyezendő mindazzal, amit hiszterikus felfuvalkodásnak, nagyozolásnak, barbár önteltségnek, dresszurának, parádének és hiúságnak nevezünk; mindannak, ami öncsalás, tudatos túlzás, hazugság és törbecsalás. Ne feledjük azonban, hogy a hősiség legvilágosabb meghatalmazásának éppen a megengedett eszközök korlátozásában rejlett az ereje.

A reklám kora az eszközöknek semmiféle korlátozását nem ismeri. A reklám minden elképzelést annyi szuggesztíóval tölt el, amennyit az csak elbír. Mondanivalóját mint dogmatikus igazságokat erőszakolja a közönségre, az elundorításnak és a feldicsérésnek érzelmeivel súlyosan megterhelve. Akinek csak jelszava van, vagy akárcsak egy politika megjelölése, amellyel dobálózhatik: fajelmélet, bolsevizmus vagy bármi más, annak a kezében bot van, amellyel verheti a kutyát. Korunk politikai hírlapírása nagyban dolgozik ilyen kutyaverő botokkal; olvasóit pedig rémlátókká neveli, akik mindenütt kutyát látnak. Ha korunknak valóban megvan az a képessége, hogy viselkedését logikusan értse és ítélje meg, akkor igazán természetes, hogy a lelkek gleichschattolásának primitív módszeréhez tér vissza.

Az antinoetikus életelv konzekvenciáival azonban nem küszöbölhető ki egy veszélyes következmény; az életnek az értelemmel való elsőbbsége arra kényszerít, hogy a fogalom normáival együtt a morál normáit is feladjuk. Ha a hatalom erőszakot hirdet, úgy az erőszakoskodóké a szó. Az igazság útjáról önmaguk tértek le, hogy másokat is eltıltsanak róla. Úgy érzik, hogy az elv feljogosítja őket arra, hogy a kegyetlenségnek és embertelenségnek legvadabb példáit szolgáltatassák. Mint a heroikus feladat megvalósítói, csak azok az elemek tódulnak nagyon is szívesen oda, akik a hatalomban találják állati vagy patológikus hajlamaik kielégülését. Egy szigorú katonai uralom talán meg tudja őket tartani bizonyos korlátok között. A népi megmozdulás fanatizmusában a halál hóhérlégényéivé lesznek.

Fordította: Horváth Tibor.